

Saija Kantanen

Hahmottamisen tukeminen koulussa

Alakouluikäiset oppilaat ohjautuvat osaaikaiseen erityisopetukseen useimmiten siksi, että he tarvitsevat tehostettua tukea lukemiseen, kirjoittamiseen ja matematiikkaan. Oppilaan työskentelyä havainnoitaessa ja arvioitaessa näiden vaikeuksien taustalta löytyy kuitenkin usein jonkinasteisia hahmottamiskyvyn ongelmia. Tässä artikkelissa kuvataan kokeilua, jossa pyrittiin hahmottamisen taitojen tukemiseen erityisopetuksessa. Kokeilussa käytettiin joukkoa erilaisia kuntoutusmenetelmiä opetuksellisessa yhteydessä. Jatkossa viitataan tähän kokeiluun sanalla kuntoutuslyhyiden vuoksi.

TARVE KUNTOUTTAVALLE ERITYISOPETUKSELLE

Kahdessa seinäjokisessa alakoulussa on alettu pilotoida uudenlaista, laaja-alaiseen erityisopetukseen tarkoitettua kuntoutusryhmätoimintamallia, jossa osa erityisopetuksen tunneista on niin sanottuja kuntoutusryhmätunteja. Niille osallistuu yhtäaikaaisesti usean eri luokka-asteen oppilaita, joilla on samankaltainen tuen tarve. Tavoitteena on ollut järjestää kuntouttavalle erityisopetukselle aikaa ja palvella tehostetun tai erityisen tuen tarpeessa olevia oppilaita.

Yleisopetuksessa on yhä enemmän tukea tarvitsevia oppilaita, ja yhä suuremmalle osalle heistä ei enää riitä laaja-alaisen erityisopetuksen tarjoama pienryhmäopetus. Oppilaiden tukeminen edellyttää tutkimukseen perustuvien erityismenetelmien ja -materiaalien käyttöä sekä analyttistä opetuksen sisältöjen suunnittelua. Kuntouttavassa toiminnassa on keskeistä moniammatillisen osaamisen hyödyntäminen ja yhteistyö eri asiantuntijoiden välillä.

Hahmottamisen kuntoutusryhmälle todettiin selkeä tarve. Muita ryhmiä on järjestetty muun muassa lukusujuvuuden, oikeinkirjoituksen, matematiikan perustaitojen sekä tarkkaavaisuuden ja toiminnanohjauksen kuntouttamiseksi. Osaa ryhmistä vetävät erityisopettaja ja psykologi yhdessä työparina.

Materiaaleina on käytetty pääosin Niilo Mäki Instituutin julkaisemia kuntoutusohjelmia, kuten Selkis!-harjoitusohjelmia (Koponen, Mononen, Kumpulainen & Puura, 2011; Koponen, Mononen & Latva, 2013) sekä KUMMI-julkaisuja, esimerkiksi Aikamatkalla-ohjelmaa (Lavikainen, Katajamäki, Aro T. & Aro M., 2007) ja Maltti-kuntoutusohjelmaa (Paananen, Heinonen, Knoll, Leppänen & Närhi, 2011). Ohjelmia on muokattu oppilaiden tarpeiden mukaisesti, mutta niin, että toiminta ja materiaalit perustuvat edelleen laadukkaaseen tutkimukseen.

SEULONTA KUNTOUTUSRYHMÄÄN

Lapset, joilla on hahmottamisen pulmia, siirtyvät tyypillisimmin esiopetuksesta kouluun saatesanoin: ”Ei pidä rakentelusta eikä palapeleistä, vaatteiden pukeminen ja kynäilytehtävät ovat haastavia.” Uusien ensiluokkalaisten erityisopetuksen alkukartoitustehtävämateriaaliin on havaittu tarpeelliseksi sisällyttää myös avaruudellista hahmottamiskykyä kartoitettava tehtävä, jolla pystyy karkeasti erottelemaan tuen tarpeessa olevat. On kuitenkin huomioitava, että tässä seulussa jäävät kiinni ainoastaan ne, joille mallin mukaan rakentaminen on hankalaa. Lisäksi samalla on tarkkailtava, onko joillakin visuaalisen tarkkaavuuden vaikeuksia, jotta tyypillisimmät hahmottamisen häiriötyypit saataisiin esiin. Hahmottamista vaativien toimintojen sujumiseen ovat yhteydessä varsinaisten hahmotustaitojen lisäksi aiemmat kokemukset, muisti, tarkkaavaisuus ja toiminnanohjaus.

Kun Seinäjoella alettiin kaavailla hahmotukseen liittyvää kuntoutusta, pidettiin tärkeänä kuunnella luokanopettajan ja vanhempien havaintoja lapsen suoriutumisesta arjessa. Taustatietoja hahmottamisen pulmien aiheuttamista haasteista kerättiin muun muassa vanhempaintapaamisessa sekä haastatteleamalla luokanopettajia. Syksyn alkumittaukseen osallistui näiden alkutietojen perusteella oppilaita eri luokka-asteilta. Visuaalisen hahmottamisen taidot kartoitettiin käyttämällä kynäilytehtäviä, joilla saatiin suuntaa antavaa tietoa mahdollisista visuaalisen hahmottamisen vaikeuksista. Kaikki tekivät myös avaruudellista hahmottamiskykyä mittaavan tehtävän.

Ne, joille oli tehty aiemmin psykologin tutkimukset ja joilla oli todettu vaikeuksia visuaalisessa prosessoinnissa tai avaruudellisessa hahmottamisessa, otettiin ryhmään automaattisesti, mutta heidänkin taitonsa arvioitiin alkukartoitustehtävillä alkumittaustuloksen saamiseksi.

KUNTOUTUSRYHMÄTOIMINTA- MALLI KÄYTÄNNÖSSÄ

Käytännössä kuntoutusryhmässä opiskelee 2–4 oppilasta kerrallaan luokka-asteesta riippumatta. Oppilaille voidaan tarpeen mukaan järjestää kuntoutusta jaksottain (niin sanottu jaksokuntoutus) tai lukuvuosittain, jolloin oppilaalla on hahmotusvaikeuksien harjoittamiseen keskitetty erityisopetustunti kerran viikossa. Alkusuksyn ajan ryhmässä on tehty erilaisia tehtäviä, jotka harjoittavat karkea- ja hienomotoriikkaa, koordinaatiokykyä, silmän ja käden yhteistyötä, suunta- ja sijaintikäsitteitä sekä sarjoittamis-, luokittelu- ja vertailutaitoja. Motoriikan ja toiminnanohjauksen taitojen harjoittamisen on ajateltu olevan perusteltua niin kauan, kun ei voida varmasti tunnistaa, mistä vaikeudet johtuvat. Voiko hahmottamisen vaikeuksia selittää esimerkiksi motoristen taitojen harjaantumattomuus? Tai johtuvatko niin hahmottamisen kuin motorikankin ongelmat toiminnanohjauksen ja tarkkaavuuden pulmista?

Tunti on jaettu kolmeen osioon. Ensin tehdään yhdessä niin sanottu keholinen harjoitus ja mietitään, mitä on tarkoitus harjoitella. Esimerkiksi suuntia on harjoiteltu liikkumalla kuullun suuntakäsitteen perusteella ja keskustelemalla kuvasta, jossa sama asia on havainnollistettu visuaalisesti. Toisessa osiossa hyödynnetään

muun muassa pistetyöskentelyä. Harjoituspisteissä on ollut jokin konkreettinen väline tai peli, joka harjoittaa samaa hahmottamisen taitoa, esimerkiksi edellä mainitun harjoituksen jälkeen suunta- ja sijaintikäsitteitä. Kirjalliset tehtävät annetaan yleensä kotiin, mutta niiden suoritustapa käydään yhdessä läpi tunnin viimeisessä osiossa, jotta voidaan varmistaa, että oppilas varmasti on ymmärtänyt mitä tehtävissä pitää tehdä.

Samat oppilaat käyvät laaja-alaisessa erityisopetuksessa usein myös lukemisen ja matematiikan vaikeuksien vuoksi. Kun konkreettisia hahmottamisen vaikeuksien aiheuttamia ongelmia havainnoidaan eri oppiaineissa, voidaan niidenkin opiskelua sisällyttää kuntoutusryhmätunneille. Esimerkiksi matematiikassa käytetty helminauha voidaan liittää suuntien ja hienomotoriikan harjoitteluun ja kertotauluharjoitteluun voi yhdistää ohjattua kuvan piirtämistä sen jälkeen, kun tehtävää on ratkottu aluksi konkreettisin välinein ja kuvattu kielellisesti sitä, mitä tehdään ja miksi.

Kuntoutusryhmään osallistuesaan oppilas on poissa omalta oppitunniltaan. Tämä huomioidaan luokanopettajan kanssa ja kirjataan oppilaiden tehostetun tuen oppimissuunnitelmaan tai HOJKS:iin. Samalla sovitaan yhteistyössä vanhempien kanssa, mitä opetussuunnitelman sisältöjä painotetaan.

KOKEMUKSIA ERITYISOPETUKSEN KEHITTÄMISTYÖSTÄ

Pilottikokeilussa monet harjoitukset ovat tuntuneet oppilaiden mielestä leikiltä, sillä niissä käytetään usein pikkuleluja,

pelejä ja muita lasta kiehtovia värikkäitä materiaaleja. Oppilaat tulevat ryhmään mielellään, ja he ovat jaksaneet työkennellä aktiivisesti. He eivät ajattele tulevansa erityisopetukseen vaan omaan ryhmäänsä, jolle he keksivät yhdessä nimen. Tämä estää leimautumista niin kutsutuksi erityisopetuksen oppilaaksi. ”Onhan minun ryhmäni tänään?” he kyselevätkin usein oma-aloitteisesti.

Vanhemmille tehtiin kysely siitä, miltä lapsen osallistuminen erityisopetuksen kuntoutusryhmiin on tuntunut. Kaikki saatu palaute oli myönteistä, ja tunteja vastaavanlaiselle toiminnalle toivottiin lisää. Vanhemmat kannattivat kuntoutusellista otetta erityisopetuksessa.

Luokanopettajat antoivat myönteistä palautetta kuntoutusryhmien käytännön toimivuudesta ja siitä, että tällä toimintamallilla vähemmälläkin erityisopetuksen tuntiresurssilla pystytään palvelemaan useampia luokka-asteita. Lisäksi luokanopettajat kiinnittävät kertomansa mukaan aktiivisemmin itse huomiota oppilaidensa hahmottamisen pulmiin ja niiden ilmenemismuotoihin. He myös raportoivat niistä säännöllisesti erityisopettajalle, kun tietävät, että niiden kuntouttamiseen on varattu oma aikansa. Sillä, että koulun johto tukee ja arvostaa kuntouttavaa erityisopetusta, on ollut merkittävä osuus tämänkaltaisen työn mahdollistamisessa.

Lasten taidot kartoitettiin loppukeväästä vielä uudelleen alkumittauksessa käytetyillä tehtävillä. Oppimissuunnitelmien ja HOJKS:ien arviointikeskustelujen yhteydessä arvioitiin samalla, onko oppilaalla tarvetta jatkaa kuntoutusryhmässä myös seuraavana lukuvuonna.

POHDINTA

Toimintakulttuurin muutos on aina aikaa vievä prosessi, johon on sitouduttava yhdessä. Myönteiset tulokset erityisopetuksen kehittämistyöstä ja uudistuksista kannustavat lisäämään kuntoutustyön osuutta laaja-alaisessa erityisopetuksessa.

Kuten minkä tahansa oppimisvaikeuden, myös hahmottamisvaikeuksien kuntoutus on usean vuoden projekti. Tuloksekas kuntoutustyö edellyttää jatkuvuutta ja pitkäkestoisuutta, kuntoutustoiminnan jatkuvaa arviointia sekä yhteistyötä laajalla verkostolla yli koulurajojen. Erityisopetuksen resursseja ei saa hukata tukiopestyypin pienryhmäopetukseen kuntouttavan opetuksen tarpeessa olevien oppilaiden kustannuksella. Odotukset koulun erityisopetusta kohtaan lisääntyvät, kun muun muassa psykologipalveluiden asiakasmäärät kasvavat ja pääsy esimerkiksi neuropsykologiseen kuntoutukseen hidastuu.

Puhuttaessa siitä, miten oppilaan taidot lopulta siirtyvät luokkaan ja muuhun toimintaan, on epärealistista odottaa, että yksittäisten hahmotusharjoitteiden avulla hahmottamisvaikeuksien aiheuttamat matemaattiset ongelmat poistuisivat kerralla. Mikään yksittäinen harjoitus ei ole sellaisenaan korjaava, mutta jokainen kuntoutussuunnitelmaan arvioinnin perusteella valikoitu harjoitus on kuitenkin merkityksellinen osa kuntoutuksen kokonaisuutta. Hahmottamista vaativien suoritusten onnistumisessa on kyse strategisesta työskentelyprosessista, jossa keskeistä on toiminnanohjaustaitojen samanaikaisuus. Siksi niitä on vahvistettava myös hahmottamisen kuntoutuksessa opettamalla tietoista asioiden ja toimintojen

kiellellistämistä ja ajatteluprosessien talentamista niin sanotuksi sisäiseksi puheeksi.

KIRJOITTAJATIEDOT:

Saija Kantanen (KM, EO, LO) työskentelee kiertävänä laaja-alaisena erityisopettajana Seinäjoella.

LÄHTEET

- Koponen, T., Mononen, R., Kumpulainen, T. & Puura, P. (2011). SELKIS! Yhteenlaskua ymmärtämään. Yhteenlaskutaidon harjoitusohjelma. Jyväskylä: Niilo Mäki Instituutti ja Haukkarannan koulu.
- Koponen, T., Mononen, R. & Latva, T. (2013). SELKIS! Vähennyslaskua ymmärtämään. Vähennyslaskutaidon harjoitusohjelma. Jyväskylä: Niilo Mäki Instituutti ja Onerva Mäen koulu.
- Kultti-Lavikainen, N., Katajamäki, J., Aro T. & Aro M. (2007). KUMMI 5. Aikamatkalla - Sujuvan lukemisen ja oikeinkirjoittamisen harjoitusohjelma. Jyväskylä: Niilo Mäki Instituutti.
- Paananen, M., Heinonen, J., Knoll, J., Leppänen, U & Närhi, V. (2011). KUMMI 8. Malti - Tarkkaavuuden ja toiminnanohjauksen ryhmäkuntoutus. Jyväskylä: Niilo Mäki Instituutti.